

Vrabcová, Jana

Úloha ateismu v duchovním rozvoji osobnosti a pozice umění v boji s náboženstvím

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1976-1977, vol. 25-26, iss. G20-21, pp. [69]-78

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111204>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JANA VRABCOVÁ

ÚLOHA ATEISMU V DUCHOVNÍM ROZVOJI OSOBNOSTI A POZICE UMĚNÍ V BOJI S NÁBOŽENSTVÍM

Vědeckotechnický rozvoj v podmínkách výstavby rozvinuté socialistické společnosti vyvolává nejen postupné a pronikavé změny ve výrobním procesu, ale na základě rozvoje materiálně technické základny společnosti otevírá netušené možnosti rozvoje osobnosti člověka a všech jeho tvořivých sil v práci i ve volném čase. Tato tendence, předvídaná již zakladateli vědeckého komunismu, si vynucuje v současném zostřujícím se ideologickém boji, do kterého se stále více přenáší těžiště třídního zápasu mezi kapitalismem a socialismem, i odpovídající změny ve formování nového socialistického člověka a jeho vědomí.

Soudruh Gustáv Husák ve zprávě na XV. sjezdu KSČ zdůraznil význam tohoto poslání slovy: „Velká a ušlechtilá práce je přede všemi těmi, kdo působí na formování vědomí člověka, jeho světový názor a morální hodnoty.“¹

Upevnění a rozvoj socialistického vědomí vyžaduje především důsledný rozchod s ideovými pozůstatky staré společnosti, se vším, co brání lidem chápat smysl prožívaných sociálně politických procesů. Středem našeho zájmu se proto musí stát neustálé úsilí o překonávání všech nevědeckých představ a názorů, mezi něž patří na předním místě náboženství, náboženské přežitky a předsudky.

Náboženské přežitky mají proti jiným přežitkům staleté kořeny a jsou nerozlučně spjaty s tím, že náboženství nabízí lidem pocit osobního štěstí a vyrovnání, byť iluzorní, a zbavuje je aktivní odpovědnosti za osudy lidstva, neboť „bez boží vůle se nikomu ani vlásek nezkrvíví“. Náboženská víra posiluje, utvrzuje lidskou bezmocnost, které je odrazem, podlamuje víru lidí ve vlastní sílu, omezuje sociální aktivitu osobnosti, je v rozporu s vědou, cílem a prostředky naší komunistické výchovy, jejíž základní složkou a osou je výchova k marxisticko-leninskému světovému názoru.

Ve Zprávě o činnosti strany od XIV. sjezdu KSČ bylo zdůrazněno: „Úsilí strany, celé ideologické oblasti směřuje k tomu, aby se člověku vědecký světový názor stal vlastní, aby mu umožňoval rozumět tendencím společenského vývoje, událostem doby a na základě hlubokého vnitřního

¹ Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XIV. sjezdu KSČ a další úkoly strany, In: XV. sjezd Komunistické strany Československa, Svoboda, Praha 1977, str. 61.

přesvědčení účinně se podílet na historickém díle výstavby socialismu.“²

Ve složitém komplexu směrů, cest a prostředků výchovy člověka komunistické budoucnosti má důležité místo marxisticko-leninský ateismus, teorie a praxe vědeckého ateismu, které silně ovlivňují duchovní rozvoj mas, jejich obeznámení se s kulturou a aktivní účast na tvorbě kulturních hodnot. Pozitivní úloha ateismu v duchovním rozvoji osobnosti je dána na jedné straně neudržitelností náboženského chápání podstaty a obsahu duchovního života osobnosti a na straně druhé místem a úlohou teorie vědeckého ateismu a praxe ateistické výchovy, jež pomáhají rozkládat náboženské chápání světa, osvobodit vědomí lidí od religiózních názorů, představ a pověr, vědecky chápat všechny procesy v přírodě a ve společnosti. Marxisticko-leninský ateismus kriticky odhaluje neudržitelnost náboženských dogmat o stvoření a řízení světa bohem, o smyslu života a jeho hodnotách, o poslání člověka, jeho vnitřním duchovním světě, ukazuje na neudržitelnost mravních norem náboženské morálky, religiózních tajemství a obřadů, na to, jak náboženský světový názor odvádí člověka od aktivní uvědomělé činnosti do světa iluzí.³

Pojem „činného člověka“ je v marxismu centrální. Marx, jak známo, nespojuje pojem „činného individua“ s úzkostnou horlivostí křesťansky chápaného jedince, jenž pracuje pro svou spásu, nýbrž především s otázkou poznání a činného přetváření světa revoluční aktivitou mas.

Můžeme říci, že marxisticko-leninský ateismus je hluboce humanistický a stává se v socialistické společnosti důležitým komponentem společenského vědomí. Má velkou úlohu ve formování vědeckého světového názoru, v ateistické výchově pracujících, v jejich duchovním rozvoji, ve zvyšování jejich sociální aktivity, v celé komunistické výchově.

Vycházíme-li mimo jiné z toho, že naléhavost ateistické výchovy koreluje s komplexním působením svetonázorové výchovy na osobnost, nejen na intelekt, nýbrž také na city a vůli lidí, pak můžeme sledovat určitou nevyváženost mezi rozumovým rozvojem a uspokojováním citových potřeb lidí.

Současní teologové připisují individuálnímu zážitku zvláštní význam. Často úspěšně využívají pocitů strachu, žalu, beznaděje, samoty a jiné, aby získali lidi pro náboženství. Přitom slibují lidem kompenzaci za to, co ztratili, nebo čeho se jim nedostává, a utvrzují u nich svérázný systém konformistického vědomí a jednání.⁴

² Tamtéž str. 77.

³ K. Marx: O náboženství, Praha 1957, str. 40:

„Zrušit náboženství jako iluzorní štěstí lidu znamená žádat jeho skutečné štěstí. Požadavek vzdát se iluzí o svém postavení je požadavek vzdát se postavení, ve kterém je zapotřebí iluzí. Kritika náboženství je tedy v zárodku kritikou tohoto slzavého údolí, jemuž náboženství tvoří svatozář.“

⁴ Viz Bertrand Russell: Proč nejsem křesťanem, Orbis, Praha 1961, str. 37. Slova tohoto anglického filozofa, který neúprosně bojoval s náboženskou ideologií, jejím dogmatismem a přesvědčivě vyvracel hlavní argumenty současného křesťanství, jsou stále aktuální: „Žádný rozumový důkaz v lidech opravdovou víru v boha nerozdmýchá. Většina lidí věří v boha proto, že k tomu byli vedeni od útlého dětství, a v tom je ta hlavní příčina... druhou nejmocnější pohnutkou je touha po bezpečí, cosi jako pocit, že máte staršího bratra, který vás vždy ochrání. Zřejmě mezi hlavní lidské motivy, které se v náboženství odrážejí, patří strach, domýšlivost a nenávisť.“

Náboženství, jak známo, neodstraňuje příčiny neštěstí, poskytuje pouze iluzorní útěchu, a tak odvádí lidi od boje za skutečné štěstí. Právě proto Karel Marx a V. I. Lenin nazvali náboženství „Opíem lidstva“.⁵

Současně obhájci teismu využívají i svérázného spojení estetických citů a náboženských pocitů, prožívání slavnostních momentů s emocionálním rozpoložením, kdy racionální myšlení ustupuje iracionálním momentům. Na mechanismus působení kostela a využívání emocí věřících upozorňuje například Bertrand Russell: „Sympatie, které má katolík ke svému kostelu, jsou spojeny s dojetím pocíťovaným za mlada nad pastorální mši o vánocích, se vzpomínkou na osudový Velký pátek a radostné velikonoce, s doprovodem kadidla, šera a tajemství. Když se silné emoce toho druhu z dětství nebo mládí spojí se záležitostmi některé společenské skupiny, rodí se často pocit tak závažný, že všechny rozumové argumenty nemohou proti němu ničeho dosáhnout.“⁶

Otázka specificky náboženských emocí⁷ se jeví jako jedna ze základních otázek v chápání psychického světa věřících. Nejsou anomálií. Pokud jde o jejich strukturu, neliší se od žádných jiných emocí, kterými se zabývá psychologie. Přitom se lze domnívat, že nejde o vysloveně negativní emoce, vždyť potřeba slavnostního vzrušení, sváteční nálady a obřadnosti je přirozená. Religiozita se může udržovat při životě například i jako reakce na nemožnost nebo neschopnost uspokojit estetické potřeby jinou cestou. Zvyky a emoce, zformované historicky na náboženském základě, se potom přetvářejí v hlubokou vnitřní potřebu, kterou se věřící snaží realizovat v kultové praxi.

Z tohoto pohledu je třeba se dívat i na řadu dosud zachovávaných svátků, tradic, zvyků a obyčejů a nevidět, respektive nehledat v nich v každém případě jen záležitost čistě náboženskou. Církevně náboženské tradice, svátky, slavnosti a oslavy, které po staletí ovlivňovaly duchovní život člověka a přispívaly k plnosti emotivního zážitku, jsou postupně nahrazovány novými (nenáboženskými), socialistickými společenskými tradicemi, které jsou schopné — jak se již můžeme přesvědčit — vytlačovat mystický opíatový kultový obsah obsahem estetickým, orientujícím se výlučně na humanistické hodnoty sociálistického člověka a jeho světa. V tomto směru připadá nesporně důležitá úloha sborům pro občanské záležitosti při národních výborech (občanské obřady, slavnostní předávání občanských průkazů apod.), vytvoření nového socialistického ročního cyklu, který by navazoval na odkaz tradic mezinárodního i našeho dělnického hnutí, na pokrokové demokratické tradice lidu (oslavy 1. máje, oslavy výročí VŘSR, Mezinárodní den žen, Den horníků apod.), využití kultur-

⁵ K. Marx - B. Engels: spisy, Praha 1957, sv. 1, str. 402. V. I. Lenin, Spisy II, Praha 1960, str. 143.

⁶ Bertrand Russell: Wychowanie a ustroj spoleczny, Warszawa 1933, str. 17, In: Stanislaw Kwiatkowski: Slowo i emoceje w propagandzie, Warszawa 1974, str. 122.

⁷ Lidské city se mohou stát náboženskými jen v té míře a potud, pokud jsou spjaty s náboženskými představami a idejemi. Emoce však mohou být předpokladem přijetí náboženských názorů, a pak tvoří důležitou složku formující se víry. Náboženský charakter získávají emoce pouze a jedině tehdy, když jsou spojeny s vírou v nadpřirozeno, kterou si jedinec osvojuje za určitých podmínek v sociálním prostředí.

⁸ Jiří Loukotka: Církevně náboženské a socialistické společenské tradice, příloha časopisu Tvorba č. 2/1976.

ních tradic a regionálních zvláštností kultury (zvyklosti vánoční a velikonoční, Jízda králů na Slovácku apod.) a další.^{8:9} Tyto příklady jsou dokladem procesu sekularizace (zesvětštění), vymaňování se člověka z náboženských vlivů.

Nejúčinnější systém prostředků zpracovávání masového náboženského vědomí poskytuje náboženství umění. Církev během mnoha staletí dokázala aktivně využívat v bohoslužebné praxi sílu emocionálního vlivu umění na věřící. A je to zejména oblast umělecké tvorby (vedle mravní výchovy), kde dodnes náboženská ideologie s relativním úspěchem parazituje.¹⁰ Pro své zájmy využívala církev malířství, sochařství, architekturu, hudbu, zpěv atd., spekulujíc s přirozenou lidskou touhou po krásném.

Maxim Gorkij o tom napsal: „Touha po krásném je zdravou lidskou snahou, v jejímž základě leží přirozená biologická touha po dokonalosti forem. V kostelích byla a je krása, jejíž jedovatost je uměle zakryta velkolepou hudbou, malířstvím, oslepujícím leskem zlata.“¹¹

Tato „jedovatost“ kostelní krásy je podmíněna tím, že umění se stává služkou náboženství, že církevní kult a liturgie vydává etické potřeby za náboženské potřeby, estetické zaujetí člověka za kultové liturgické zaujetí. V této kultové unifikaci umělecké činnosti, jejímž výsledkem vždy byla bohoslužebná syntéza různého umění – náboženské umění, získali církevní představitelé ohromné praktické zkušenosti.

Na rozporný charakter tzv. náboženského umění upozornil např. A. N. Lunačarskij.¹² Podle názoru tohoto prvního lidového komisaře pro osvětu, spolupracovníka V. I. Lenina, má náboženské umění v podstatě dvě vzájemně se vylučující funkce: náboženskou a estetickou.

Církevní představitelé se vždy snažili oklestit umělecké dílo o bohatství a rozmanitost lidských citů, myšlenek a vztahů, nahradit je schématem a mystickou symbolikou, postavit je do služeb „vyššího“, „nadpřirozeného“ řádu. Podřízenost umění náboženství se projevuje v kanonizaci forem, stylu a techniky umělecké tvorby, v její bezohledné reglementaci. Základním kritériem v tzv. náboženském umění není tedy estetická, nýbrž církevní, kanonická hodnota, nepřátelská umělecké tvorbě. Při hodnocení děl tzv. náboženského umění¹³ je v zájmu ateistické výchovy, aby ukázala na tuto rozpornost, aby jasně rozlišovala jeho kultovní a estetické funkce. V této souvislosti je zajímavá rovněž interpretace rozporného cha-

⁹ Jana Vrabcová: Soudobá církevní propaganda, Socialistická akademie ČSR, Praha 1976 str. 29 až 32.

¹⁰ V. I. Nosovič: O funkci náboženského kultu, Ateizmus, roč. 3 4/1975 str. 323: „Každý náboženský obřad je uměleckým obrazem, každá bohoslužba je bohosloví v uměleckých obrazech...“

¹¹ M. Gorkij: Sbranič, t. 25, str. 353, In: M. J. Lensu: Osnovy ateističeskogo vospitanija, Minsk 1976, str. 160.

¹² A. V. Lunačarskij: Iskusstvo i religija, Moskva 1960, str. 42.

¹³ Pronikavý rozbor tzv. náboženského umění podává Jiří Loukotka v souboru studií o problematice vztahu náboženství a umění, nazvaném „O náboženství a umění“, Horizont Praha 1974, kde dokazuje kvalitativní rozdíl mezi náboženským a uměleckým odrazem skutečnosti, zásadní odlišnost náboženství a umění jako dvou způsobů duchovní reprodukce reality a zejména upozorňuje na uvolňování umění z vazeb náboženského předpojetí, které je podmíněno procesem sekularizace, skutečným překonáváním náboženského světového názoru ve vědomí lidí.

rakteru náboženského umění, uváděná D. M. Ugrinovičem: „Na jedné straně, za určitých podmínek může estetická funkce zesílit náboženský vliv toho či jiného uměleckého výtvaru, zesílit a zaktivizovat náboženské prožitky, na druhé straně může estetická funkce vejít do konfliktu s náboženskou funkcí a zatlačit tak kultovní význam daného uměleckého výtvaru, jeho náboženskou orientaci.“¹⁴

Příkladem posílení náboženských prožitků je např. již vzpomínaná „jedovatá“ krása kostelů, která přispívá k zachování náboženských předsudků. Potvrdily to údaje z šetření pořádaného v braslavském okrese v Sovětském svazu v roce 1974, kde ze 670 dotazovaných na otázku „Co vás zaujalo při návštěvě kostelů“ 23,8 % odpovědělo: „Jejich krása a výzdoba“; 19,7 %: „Církevní zpěv a hudba.“¹⁵ Podobně i údaje u šetření v 29 vybraných okresech ČSR¹⁶ potvrdily, že náboženské jednání mladých lidí je v mnoha případech motivováno nutností uspokojit emocionálně estetické potřeby. I když dotazovaní nesouhlasili např. s tím, že právě je jedině manželství požehnané církví, vyslovovali se pro církevní sňatek z důvodů, že je hezčí, slavnostnější, reprezentativnější, vkusnější, kulturnější.

Jak vyplývá z prací zejména V. I. Lenina, N. K. Krupské, A. V. Lunačarského, má umění výjimečný význam v boji s náboženstvím.

„Pomocí umění,“ psal Anatolij Vasilievič Lunačarskij, „se vysmíváme jeho (náboženství — J. V.) slabým stránkám, pomocí umění můžeme vyvolat rozhořčení nad jeho tmavými stránkami, chybami a omyly v minulosti i současnosti . . ., v nepříkrášené podobě zobrazíme to, co se obvykle pokládalo za svaté.“¹⁷ Naděžda Konstantinovna Krupská psala, že: „Náboženským vlivům můžeme odporovat jen tehdy, když seznámíme masy s uměním, uděláme ho maximálně národním, blízkým masám, když budeme masy organizovat na půdě umění. Filmová představení, divadelní inscenace, hudební večery, sbory, sborová recitace, laterna magica, rozhlas — to vše vystřídá církevní umění.“¹⁸

Nestačí však umění „masám“ zpřístupnit; nevyhnutelný je i všestranný rozvoj aktivity lidí v umělecké činnosti, která uspokojuje estetické potřeby, vychovává tvořivou aktivitu osobnosti, má vliv na harmonický rozvoj osobnosti atd. V této souvislosti je podstatné zdůraznit zejména to, že náboženství za celou dobu své existence nedokázalo nad uměním zvítězit. Umění, i když bylo spoutáno řetězcem církevních dogmat, nikdy nemělo nic společného s mystickým skláněním se před bohem, náboženskou extází, šokovou terapií, nihilismem, pesimismem, asketismem, bezvýchodností lidského bytí. Umění vždy opěvovalo krásy pozemského života, sílu lidského rozumu, jenž si podmaňuje přírodu, ideály komunis-

¹⁴ D. M. Ugrinovič *Iskusstvo i religija*, In: *Voprosy naučnogo ateisma*, č. 17/1975, str. 91—92.

¹⁵ M. J. Lensu: *Osnovy ateističeskogo vospitanija*, Minsk 1976 str. 162.

¹⁶ Výsledky šetření k prověrce funkce osvětov ýcha kulturnév ýchovných zařízení v ČSR — výsledky šetření v oblasti náboženské výchovy a církevní otázky, Výbor lidové kontroly České socialistické republiky 1973, str. 32—41.

¹⁷ A. V. Lunačarskij: *Iskusstvo religija*, In: *Neděla*, 27. marca—2. apríla 1960, Bratislava.

¹⁸ N. K. Krupská: *Voprosy ateističeskogo vospitanija*, sborník článků, Moskva 1961, str. 142.

tické společnosti. Jinými slovy: umění vždy úměrně posilovalo víru v tvořivé síly člověka, v jasnou budoucnost, mělo vliv na utváření materialistického světového názoru.

Současní teologové v důsledku soudobé krize náboženství, ztráty prestiže církví, v důsledku šíření ateismu v nejširších vrstvách obyvatelstva, i vzhledem ke stále narůstající pluralitě života v moderní civilizaci — jsou mimo jiné nuceni hovořit o pozemských hodnotách lidského života a dokonce o nevyhnutelnosti sociální aktivity osobnosti. Snahu katolické církve o všestranné prohloubení aktivního podílu věřících na liturgii jasně dokumentují např. slova papeže Pavla VI., která uvedl při příležitosti zavedení nového mešního řádu dne 26. 9. 1969: „Vyšší hodnotu než třeptivý a starobylý háv, kterým se liturgie odívala, má také vědomé chápání modlitby, vyšší hodnotu má účast lidu, tohoto moderního lidu, který žádá jasné, srozumitelné slovo, jež může přetlumočit do svého světského dialogu. Bude-li se nový obřad provádět, projeví se větší bohatství především potřebou dvou nezbytných požadavků: vnitřní tělesné spoluúčasti každého jednotlivého věřícího a spojení duší v lásce a společenství.“¹⁹ V této souvislosti je rovněž příkladná citace z konstituce II. Vatikánského koncilu „*Gaudium et spes*“ (Radost a naděje), která potvrzuje náboženské využívání soudobých uměleckých projevů pro zesílení emocionálního působení na věřící: „Proto je třeba se přičinit, aby umělci cítili, že církev uznává jejich práci, dává jim možnost, aby vešli do bližšího styku s křesťanským společenstvím. Ať také církev uzná nové umělecké formy, které odpovídají dnešním lidem podle různé národní a krajové povahy, ... ať se jim dostane místa v kostelích.“²⁰

Je nutno říci, že uvedené příklady jsou dokladem snahy církevních organizací a teologů o odvrácení, nebo v krajním případě zadržení procesu definitivního vytlačení náboženství z různých sfér života, dokladem snahy o modernizaci náboženského odrazu světa, o přizpůsobení se světu, označované katolicismem termínem *aggiornamento*, že jsou součástí systému opatření, jimiž se církev pokouší zpomalit proces sekularizace, získat novou autoritu mezi věřícími, zaktivizovat je nábožensky, a přirozeně neznamenají — že by se církev zřekla základů a podstaty tradičního náboženského chápání smyslu života.

Jak potvrdily výsledky šetření Výboru lidové kontroly ČSR z r. 1973, lze říci, že i u nás se katolická církev snaží v rámci pokynů II. vatikánského koncilu důsledně uplatňovat nové moderní formy své činnosti. Svědčí o tom i znění některých oběžníků, které úřad apoštolského administrátora v Praze zasílá duchovním a v nichž jsou podrobně popsány úkony při křtu dětí, při církevním požehnání snatků, pro bohoslužbu slova pro děti i dospělé, pro jednání s novomanželů, s nastávající matkou, s rodiči a prarodiči dětí apod. Celková modernizace liturgie, obnova poutních míst a s tím spojená aktivizace náboženského života, zakládání hudebních skupin, pěveckých sborů, nácvik zpěvu s mladými lidmi pro bohoslužebné účely, atraktivní formy projevu duchovních, péče o dostatek zpěvníků

¹⁹ Zdeněk Horal - Edmund Zámečníček: *Moderní náboženská liturgie*, Brno 1977, str. 6.

²⁰ *Pastorální konstituce Gaudium et spes*, článek 62, Praha 1969.

a notového materiálu pro věřící a návštěvy v rodinách slouží ke komplexnímu šíření náboženské ideologie do vědomí zejména mladých lidí. Údaje tohoto šetření, podobně jako výsledky dotazníkového šetření na okrese Tábor, Hodonín, Znojmo, u žáků vytypovaných ZDS a předběžné výsledky sociologických a sociálně-psychologických výzkumů v současné době prováděných Ústavem vědeckého ateismu ČSAV v Brně v pracovních kolektivech JZD²¹ mimo jiné potvrdily, že těžištěm náboženské aktivity je sociální struktura společnosti, v níž zaujímají významné místo sociální skupiny — pracovní kolektivy, zájmové skupiny a především rodina, která se rozhodující měrou podílí na přijetí náboženských představ a deformuje náboženskými emocemi citovou složku psychiky osobnosti jednotlivců. Výsledky šetření potvrdily, že rodiče, především matka, své děti vychovávají nábožensky, i když názory dětí na otázky náboženství a víry popíraly víru v boha, nesmrtelnost duše, existenci pekla, strach z božího trestu a děti samy se na základě vědeckých poznatků za věřící nepovažují. Zkušenosti z těchto výzkumů opět dokázaly, že v ateistické práci je třeba se zbavit výlučně osvětářského přístupu, že je nutno věnovat více pozornosti pozemským ideálům, pozemskému štěstí člověka. Prvořadou úlohou v tomto směru nadále zůstává vědecká analýza příčin přetrvávání náboženských přežitků, zkoumání procesu sekularizace, výzkum religiozity v různých sociálních skupinách, objasnění příčin potřeb náboženství u jednotlivců i celých skupin obyvatelstva.²² Zvláštní pozornost bude proto třeba věnovat zvýšení efektivnosti vědeckoateistické výchovy, která plní důležitou funkci v systému komunistické výchovy pracujících.

Dogmatickým náboženským interpretacím vztahů umění a mimoestetické (společenské i politické) reality je nutno čelit zdůrazňováním společenské podmíněnosti, společenské podstaty a sociálních funkcí umění. Umění i vědecký ateismus mají ve svých funkčních vztazích jeden podstatný znak: široký okruh výchovného působení na člověka. Proto i jednota estetické a ateistické stránky výchovy do značné míry zabezpečuje efektivnost celé komunistické výchovy.

Pozitivní úlohu ateismu v duchovním rozvoji člověka potvrdily i výsledky sociologických výzkumů, které byly v roce 1969 uskutečнены v městě Kosmoděmjansku a Valdaji v Sovětském svazu.²³ Výzkumy byly prováděny metodou interview a výběrový vzorek tvořili vybraní obyvatelé obou měst (každý desátý dospělý obyvatel). Cílem výzkumu bylo

²¹ Viz František Křenek: Sociálně-psychologická problematika vědeckého ateismu, příloha Tvorby č. 22/1976, str. 3—8.

²² Viz V. I. Lenin: Spisy II., Praha 1960, str. 142—146, Socialismus a náboženství, In: Spisy: „Bylo by nesmyslné myslet si, že... můžeme rozptýlit náboženské předsudky čistě osvětlovou činností. Žádnými knihami, žádnou propagandou není možné osvětlit proletariát, jestliže ho neosvítí jeho vlastní boj proti silám kapitalismu. Jednota tohoto skutečně revolučního boje za vytvoření ráje na zemi je ta nejdůležitější.“ V. I. Lenin v této stati rovněž psal o nutnosti boje s náboženstvím na vědecké bázi. „Moderní proletariát se staví na stranu socialismu, který zapojuje do boje proti náboženskému tmářství vědu a osvobozuje dělníka od víry v posmrtný život tím, že ho sjednocuje do opravdového boje za lepší život zde na zemi.“

²³ Podrobnější údaje k výzkumu sovětských sociologů jsou uvedeny v článku N. Solovjeva: Ateismus a duchovní rozvoj osobnosti, v publikaci: Mládež-kultura-ateismus, Smena Bratislava 1975, str. 128—165.

zjistit vztah lidí k náboženství a ateismu, prozkoumat změny, které se odehrávají v duchovním světě člověka, když se osvobozuje od vlivu náboženství a osvojuje si vědecký světový názor. Zejména šlo o zjištění vlivu vzdělání, profesionálně — kvalifikační úrovně obyvatelstva, uspokojování a rozvoj kulturních potřeb — ve vztahu k náboženství a ateismu. Výsledky výzkumu prokázaly, že na duchovní rozvoj osobnosti v průběhu celého života člověka působí vliv náboženství v dětství a rodinná tradice. Potvrdilo se, že religióznost je jednou ze základních překážek v rozvoji zájmu osobnosti o vyšší vzdělání. Např. údaje ukázaly, že religiózní obyvatelstvo má nižší úroveň vzdělání než lidé, kteří nikdy nevěřili v boha a ti, kdo se s náboženstvím rozešli. 55,9 % nikdy nevěřících a 51,5 % z těch, kteří se rozešli s náboženstvím, mělo střední a vyšší vzdělání, kdežto 50 % věřících a lidí kolísajících mezi vírou a ateismem nemělo dokonce ani základní vzdělání a jen 3,6 % z nich získalo střední vzdělání. Výzkumy potvrdily, že ateistické chápání světa nejen příznivě ovlivňuje zvyšování úrovně všeobecné vzdělanosti lidí, ale pozitivně působí i na zvyšování profesionálně-technického vzdělání. Vysoké všeobecné, odborné a odborně technické vzdělání lidí, kteří buď nevěřili, nebo se rozešli s náboženstvím, se příznivě projevilo i na úrovni kvalifikace a na výběru profese. Více než polovina věřících: 62,2 % bylo důchodců a žen v domácnosti, 21,9 % věřících tvořili nekvalifikovaní pracovníci a pracovníci s nízkou kvalifikací a pouze 7,1 % představovali v religiózní části obyvatelstva průmysloví pracovníci s vysokou a střední kvalifikací — kdežto u lidí, kteří buď nevěřili, nebo se rozešli s náboženstvím, bylo 31,6 % pracovníků s vysokou a střední kvalifikací.

Zajímavé je i zjištění týkající se racionálního využití volného času. Ve skupině nevěřících je procento lidí pravidelně navštěvujících knihovny jedenáctkrát vyšší než ve skupině věřících a lidí kolísajících; procento lidí, kteří pravidelně čtou noviny a časopisy, je 3× vyšší; procento lidí, kteří pravidelně poslouchají rozhlas, skoro jedenapůlkrát vyšší; procento pravidelně sledujících televizní vysílání dvakrát vyšší; pravidelně navštěvujících kino 4× vyšší. Asi polovina věřících nechodí do kina, neče noviny a časopisy, nenavštěvuje knihovnu. Šetření potvrdilo, že vliv náboženství se projevuje i ve vztahu lidí k obsahu informací. Např. zájmy nevěřících byly mnohem širší a rozmanitější než zájmy religiózní části obyvatelstva. Dále šetření odhalilo i kladný vliv rozchodu s náboženstvím na rozvoj společenské aktivity. 41 % nevěřících mělo společenské funkce, 24 % občas vykonávalo společenské činnosti, 40,3 % se aktivně zúčastňovalo různých schůzí — kdežto z počtu věřících a osob kolísajících mezi vírou a ateismem plnilo společenské úkoly pouze 6,1 %, občas byli veřejně činní 4,1 %, schůzí a porad se zúčastňovalo jen 14,8 % religiózní populace.

Výsledky sociologických výzkumů SSSR i u nás jednoznačně potvrdily, že ateistická výchova, společně s estetickou výchovou, třídní, marxistickoleninskou výchovou a vzděláváním, výchovou k novému socialistickému vztahu k práci, k socialistickému vlastenectví a internacionalismu, společně s právní a mravní výchovou příznivě ovlivňují duchovní rozvoj člověka, pomáhají mu získávat skutečnou duchovní svobodu, poznávat zákony společenského vývoje a aktivně budovat nový život na zemi.

V této souvislosti je nutno říci, že socialistická společnost poskytuje

věřícímu všechny možnosti všestranně rozvíjet a využívat svoje schopnosti v aktivní pracovní, zájmově umělecké a společensko-politické činnosti. Náboženství však omezuje realizaci těchto možností. Osvobození individuálního vědomí od náboženství se proto jeví jako nevyhnutelná podmínka, aby se osobnost všestranně duchovně rozvíjela, aby se upevňovala komunistická morálka a zvyšovala sociální aktivita pracujících.

V rámci ateistické výchovy bude třeba nejen provádět marxistickou kritiku náboženství, ale bude třeba pomoci vytvářet protiváhu systémem výchovy a propagandy k marxisticko-leninskému vědeckému světovému názoru, který v sobě musí zahrnovat koordinovanou součinnost všech státních i stranických orgánů a institucí, soustavné zvyšování ideové úrovně v otázkách pohledu na svět, na uspokojování kulturních potřeb a zájmů občanů a na zkvalitňování osvětové činnosti v oblasti masově sdělovacích prostředků a v rámci místní kulturní činnosti.

V současné etapě vývoje socialistické společnosti v období vědeckotechnické revoluce stává se mocným prostředkem formování vědomí lidí — angažované umění, které napomáhá člověku orientovat se ve složitých otázkách života, zaujímat citlivé a lidsky prohloubené vztahy k jeho projevům i k ostatním lidem; zbavovat se deformujících fikcí o životní realitě, chápat a prožívat životní jevy v jejich hlubších, lidštějších významech, uvědomovat si skutečnou hodnotu věcí, které nás obklopují.

Zvláštní pozornost je třeba věnovat mladým lidem, jejichž světový názor se teprve vytváří. Mladým lidem musíme dávat více možností tvůrčí aktivity, větší míru odpovědnosti, více možností hlubokého citového zážitku,²⁴ abychom tak mohli rozbourat tradiční náboženský, iracionální a pasivní postoj k životu, pokud u nich přezívá.

Úkoly komunistické výchovy a s ní spjaté specifické otázky ateistické a estetické výchovy vyžadují, abychom všechny stránky naší ideologické činnosti v této oblasti důkladně promysleli z hlediska závěrů XV. sjezdu naší strany. Celá naše ateistická práce se musí stát účinnější součástí cílevědomé komunistické výchovy, formování marxisticko-leninského vědeckého světového názoru u všech občanů a celé mladé generace.

²⁴ Velmi zajímavou a podnětnou studii, objasňující formování estetických citů studentů vysoké školy, napsal Jaroslav Novohradský („K několika otázkám formování estetických citů studentů vysoké školy“ In: Světový názor a komunistická výchova, SPN Praha 1975, str. 483—494), který se soustřeďuje především na analýzu výzkumu studentů vytypovaných zemědělských škol II. cyklu a posluchačů VSŽ Praha a České Budějovice, zaměřeného k postavení estetických citů v duševnu mladého člověka, k podílu estetické výchovy v rozvíjení estetických citů a postojů, k formování estetických citů prostřednictvím umění. Pro naši sledovanou problematiku je varující získaný poznatek šetření, že: „přes 70 % dotazovaných vysokoškoláků ukazovalo na skutečnost, že jeden z nedostatků současné výchovy spatřují v nedostatečném rozvíjení citového života mladých lidí.“ Radu metodologicky významných postřehů v procesu pedagogického působení na dospívajícího člověka, v procesu formování vědomí socialistického člověka obsahuje i práce Jany Friesové: Vztah emocionální a racionální stránky ve světónázorové výchově, In: Vědecký světový názor a světónázorová výchova na vysokých školách SPN Praha 1976, str. 253—262 a to ve třetí a čtvrté části, kde se autorka zaměřuje na problematiku emocionálního a možnosti estetické výchovy v procesu výchovy vůbec a světového názoru zvláště.

THE ROLE OF ATHEISM IN MENTAL DEVELOPMENT OF PERSONALITY AND THE POSITION OF ARTS IN STRUGGLE WITH RELIGION

On the Marxism basis the author explains substance, aims, and methods of abusing art to the religious purposes. The Marx' postulate of the active human being is the starting point of her consideration. On the concrete material she illustrates surviving of religious influence in the socialist society and adaption of church organizations in the choice of methods of affection on the socialist man. She emphacizes positive influence of engage art on forming of the socialist personality and its concrete use in educational process and atheistic education especially. Simultaneously she demands differential of cult and aesthetic function of religious art at educational praxis and in relation to social structure of society, especially to the family and its influence on the individual. Finally she underlines the importance of institutional aspects of educational and co-ordinate affection on the all citizens, especially on the young generation.